

LİTVANYA TATARLARINA AİT EL YAZMALARINDAKİ TÜRKÇE METİNLERDE SÖZ İÇİ VE SÖZ SONUNDA ÜNLÜ TÜREMESİ ÜZERİNE

doç. dr. Hüseyin DURGUT

Canakkale Onsekiz Mart University

E-mail: hdurgut@comu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7237-3381>

Özet. Bir kelimenin asıl biçiminde bulunmayan bir ünlünün çeşitli sebeplerle o kelimeye ilave edilmesine ünlü türemesi adı verilir. Morfolojik bir nedeni olmayan ve genellikle söyleyişi kolaylaştırmayı amaçlayan ünlü türemesinin söz başı, söz içi ve söz sonunda olmak üzere üç türü vardır. Türkçede söz içi ve söz sonu ünlü türemesinin nedenlerinden birisi, Türkçenin hece yapısına uymayan alıntı sözlerde söyleyiş zorluğunu ortadan kaldırmak ve alıntı sözleri Türkçenin hece yapısına uygun duruma getirmektir. Türkçede söz içinde ünlü türemesi özellikle alıntı kelimelerde yaygın olarak görülür. Söz sonunda ünlü türemesi ise söz içinde ünlü türemesi kadar yaygın değildir.

Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarında bulunan Türkçe metinlerde söz sonunda ünlü türemesi örneklerinin daha yaygın olduğu görülmektedir. Özellikle *kitab* türündeki el yazmaları içinde yer alan Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait miraç metni ve bazı şiirler bu konuda önümüze zengin bir malzeme sunmaktadır. Bu çalışmada, Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarında bulunan Türkçe metinlerde görülen söz içi ve söz sonu ünlü türemesi olayları incelenecek ve söz sonu ünlü türemesinin bu metinlerde daha fazla görülmesinin sebepleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Söz İçi Ünlü Türemesi, Söz Sonu Ünlü Türemesi, Litvanya Tatarları, Kitab, El Yazmaları.

APIE BALSİŲ EPENTEŽĘ IR EPITEŽĘ LIETUVOS TOTORIŲ RANKRAŠČIŲ TEKSTUOSE TURKŲ KALBA

Santrauka. Balsės pridėjimas prie to žodžio, kuriame originalioje rašyboje jos neturėtų būti, vadinamas balsių derivacija. Balsių derivacijos morfologinės priežasties nėra, siekiama palengvinti tarimą. Yra trys balsių derivacijos tipai: žodžio pradžioje, žodyje ir žodžio pabaigoje. Balsių derivacija žodžio pradžioje retai pasitaiko bendrinėje turkų kalboje, šis tipas būdingesnis tarmėms. Balsių epentežė yra įprastas fonetinis reiškinys bendrinėje turkų kalboje. Su šiuo fonetiniu reiškiniu susiduriama ir skolintuose, ir turkiškos kilmės žodžiuose. Viena iš balsių epentežės priežasčių (turkų kalboje) – skolinis, kurie neatitinka turkų kalbos skiemens struktūros, pritempti prie šios struktūros ir šitaip palengvinti jų tarimą. Kaip žinoma, turkiškos kilmės žodžių gale kartu gali būti tik kai kurios priebalsių poros. Dėl šios priežasties žodžiuose, pasiskolintuose su priebalsių

poromis, kurios neatitinka turkų kalbos skiemens struktūros, įvyksta balsių derivacija. Ši balsių derivacija visų pirma vyksta šnekamojoje kalboje, laikui bėgant gali pereiti ir į bendrinę kalbą. Balsių epentezė taip pat galima pastebėti kai kuriuose turkų kilmės žodžiuose – ja siekiama sustiprinti prasmę. Turkų kalboje balsių epitezė nėra tokia įprasta kaip balsių epentezė. Balsių epitezė dažniausia tarmėse, o bendrinėje kalboje jos pavyzdžių aptinkama itin mažai. Balsių epitezė yra fonetinis reiškiny, labiau paplitęs kai kuriose tiurkų kalbose nei Turkijos turkų kalboje. Balsio derivacija žodžio gale, ypač dažnai pasitaikanti skoliniuose, leidžia lengviau išstarti svetimoms kilmės žodžius, kurie neatitinka turkų kalbos garsų sistemos. Balsių epitezė pasitaiko skoliniuose žodžiuose, kuriuose priebalsių poros neatitinka turkų kalbos skiemenų struktūros, taip pat skoliniuose, kurių žodžio gale yra dvigubi priebalsiai.

Pastebėta, kad balsių epitezės pavyzdžiai, rasti Lietuvos totorių rankraščių tekstuose turkų kalba, yra dažnesni nei Turkijos turkų kalboje. Kitabuose esantys Miradž tekstas ir eilėraščiai, priklausantys senajam Anatolijos turkų laikotarpiui, suteikia turtingos medžiagos šia tema. Šiuose tekstuose itin įdomiai poromis pristatomi balsių epentezės ir balsių epitezės pavyzdžiai iš arabų ir persų kalbų skolinių. Kitaip tariant, matome, kad tas pats pasiskolintas žodis vartojamas ir su balsių epenteze, ir su balsių epiteze. Šiame tyrime bus nagrinėjami Lietuvos totorių rankraštinuose tekstuose turkų kalba aptikti balsių epentezės ir balsių epitezės reiškiniai, aptariamos balsių epitezės dažnumo šiuose tekstuose priežastys. **Raktiniai žodžiai:** balsių epentezė, balsių epitezė, Lietuvos totoriai, kitabas, rankraščiai.

Giriš

Litvanya Tatarlarına ait el yazmaları, içinde barındırdıkları farklı dillere ait zengin malzeme sayesinde dil, edebiyat, tarih gibi farklı alanlarda çeşitli araştırmalar yapmaya imkân sağlamaktadırlar. Bu el yazmalarının içinde Slav dillerinin tarihsel dönemlerini ilgilendiren materyaller yanında tarihsel Türk yazı dillerinden olan Eski Doğu Türkçesi (Harezmi Türkçesi, Çağatayca) ve Eski Oğuz Türkçesi (Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi)'ni ilgilendiren materyaller de vardır. *Tefsir, Tecvit, Hamail* ve *Kitab* gibi türleri olan bu el yazmalarının konuları genellikle İslamiyet'le ilgili dinsel konulardır. Özellikle *Kitab* ve *Hamail* türündeki el yazmaları, genel Türk dilinin hem doğu hem de batı sahasının tarihsel dönemlerini de ilgilendirmeleri açısından çok önemlidir. Bu türdeki el yazmalarının içerisinde Arapça orijinal biçimleriyle yazılmış dinsel metinlerin yanında Türk diliyle yazılmış çeşitli dualar, kaynağını İslam tarihinden alan Türkçe dinsel destanlar ve bazı şiir parçaları da bulunmaktadır. Ayrıca bu metinlerin Slav dillerine (Belarusça

veya Lehçe) satır altı tercümeleleri de bulunmaktadır. Çoğunlukla *Kitab* türündeki el yazmalarının içinde bulunan Türkçe metinler içerisinde en hacimli olanı Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *Miraçname* metnidir. Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarında yer alan Arapça *sureler* Kur'andan alındığı için dikkatli bir biçimde orijinal olarak kopyalanmaya çalışılmıştır. Dinsel içerikli Türkçe metinlerde de aynı özenin gösterildiği ve bu metinlerin en eski biçimlerinin korunmaya çalışıldığı düşüncesindeyiz. Bununla beraber *Kitab* türünün içinde yer alan Türk diliyle yazılmış metinlerde defalarca kopyalanmış olmaları nedeniyle zaman içerisinde imla, üslup, düzeltme hataları gibi problemler ortaya çıkmıştır¹.

Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarında görülen bu ikili tutum, yani bir yandan Türkçe metinlerin de Arapça metinler gibi kutsal kabul edilmesinden kaynaklanan orijinal biçime sadık kalma kaygısı, diğer yandan defalarca kopyalanmaktan kaynaklanan imla ve düzeltme hataları, tarihsel Türkçenin dil incelemeleri açısından önümüze yeni imkanlar sunmaktadır. Bu çalışmada, Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarında bulunan Türkçe metinlerde görülen söz içi ve söz sonu ünlü türemesi olayları incelenecektir. İnceleme yapılırken el yazmaları içerisinde en hacimli Türkçe metin olan Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *Miraçname* esas alınacak olmakla birlikte bazen diğer Türkçe metinlerden de yararlanılacaktır.

Ünlü Türemesi

Bir kelimenin orijinal biçiminde bulunmayan bir ünlünün zaman içerisinde çeşitli sebeplerle o kelimeye ilave edilmesine *ünlü türemesi* denir. Bu ses olayı, ilk olarak konuşma dilinde ortaya çıkar ve zamanla yazı diline de geçebilir, ama ünlü türemelerinin çoğu konuşma diliyle sınırlı kalır. Süer Eker'e göre *ünlü türemesi* (anaptyxis), özellikle ana dilin ses sistemine uymayan alınma sözcüklerde, iki ya da daha fazla ünsüz arasında kısa bir ünlünün türemesi, hece yapısının kolaylaşmasını yani sözcüğün yerleşmesini sağlar². Günay Karaağaç, *Türkçenin Ses Bilgisi* adlı kitabında ünlü türemesi ile ünsüz türemesini *türeme* başlığı altında bir arada incelemiş ve şöyle açıklamıştır:

“Türeme, seslerin kendi yapıları veya birbirleriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir ses olayıdır; fakat ses türemeleri, genellikle, seslerin söyleyiş kolaylığıyla ilgili görülür. Türkçede hem yapımlık hem çekimlik, hem ünlü, hem ünsüz, hem de yarı ünlü türemeleri görülür. Türkçenin iç öğelerinde ve iç ses olarak görülen türemeler, tam bir düzenlilik içinde çalışan yardımcı seslerdir. Türkçede

1 G. Mişkiniene, 2015, s. 37.

2 S. Eker, 2003, s. 235.

görülen ön ve son ses türemeleri ise, genellikle alıntı sözlerin ses yapısından kaynaklanmaktadır. Türkçede görülen iç ses türemelerinin anlam ayırıcı özelliği yoktur; bu türemeler, ses çıkışında kolaylık ihtiyacıyla ortaya çıkarlar”³.

Morfolojik bir nedeni olmayan ve genellikle söyleyişi kolaylaştırmayı amaçlayan ünlü türemesinin söz (kelime) başı, söz içi ve söz sonunda olmak üzere üç türü vardır. Türkçede söz başında ünlü türemesi, genellikle Türkçede söz başında bulunmayan *l* ve *r* akıcı ünsüzleri ile başlayan ya da çift ünsüzle başlayan alıntı sözlerin önünde ortaya çıkar: Farsça *rişte* > Türkiye Türkçesi *erişte*, Far. *rûze* > TT *oruç*, Fransızca *station* > TT *istasyon*, Fr. *statistique* > TT *istatistik*, Fr. *squelette* > TT *iskelet* vb.

Söz içi ünlü türemesi (*epenthesis*), bir kelimenin telaffuzunu kolaylaştırmak amacıyla ünsüzler arasına ünlü eklenmesi olayıdır. Zeynep Korkmaz’a göre bu ses olayının sebepleri Türkçenin hece yapısına aykırı olan yabancı kelimelerde telaffuzu kolaylaştırmak, Türkçe kelimelerde ise anlama güç katmaktır⁴. Söz içi ünlü türemesinin görüldüğü durumlar, Korkmaz 1992’de aynı sayfada şöyle açıklanmıştır:

“İki ünsüzle başlayan tek heceli yabancı kelimelerde iki ünsüz arasında: *tren* > *tiren*, *grup* > *gurup*, *kral* > *kıral*, *klüp* > *kulüp* vb. Sonu iki ünsüzle biten tek heceli yabancı kelimelerde ünsüzler arasında: *akl* > *akıl*, *fıkr* > *fikir*, *ömr* > *ömür*, *lütuf* > *lütuf*, *zıkr* > *zikir* vb. Kuvvetlendirme ve küçültme sıfatları yapan ekler almış bazı Türkçe kelimelerde kelime ile ek arasında: *az-cık* > *az-ı-cık*, *dar-cık* > *dar-a-cık*, *güp-gündüz* > *güp-e-gündüz*, *yap-yalnız* > *yap-a-yalnız*, *sap-sağlam* > *sap-a-sağlam* vb.”

Söz içi ünlü türemesinin görüldüğü durumlar arasına Türkçede düzenli olarak görülen yardımcı ünlüleri de dahil edebiliriz. Türkçede ünsüzle biten bir kelimeye ünsüzle başlayan bir ek getirildiğinde aynı hecede bir arada bulunamayacak bir ünsüz çifti ortaya çıkıyorsa bu durumda da araya yardımcı ünlüler gelmektedir. Örneğin *gör-* fiiline dönüşlülük eki *-n-* getirildiğinde kelime *görn-* değil *görün-* biçiminde söz içi ünlü türemesiyle kullanılır. Aynı şekilde *göz* ismine birinci teklik şahıs iyelik eki getirildiğinde kelime *gözüm* değil *gözüm* olarak söz içi ünlü türemesiyle kullanılır.

Türkçede eklenme ve pekiştirme sırasında ortaya çıkan ünlü türemelerini bir kenara bırakacak olursak söz içi ünlü türemesinin en sık görüldüğü durumların alıntı kelimelerin Türkçenin fonetik yapısına uydurulması yani yerlileştirme kaynaklı olduğu görülmektedir. Bunlar da ya çift ünsüzle başlayan alıntı kelimelerde görülen ünlü türemesi (*spor* > *sipor*, *tren* > *tiren*, *grup* > *gurup* vb.) ya da Türkçenin

3 G. Karaağaç, 2010, s. 94.

4 Z. Korkmaz, 1992, s. 82.

hece yapısında bulunmayan ünsüz çiftleriyle biten alıntı kelimelerde bu çift ünsüzler arasında görülen ünlü türemesidir (*fikr* > *fikir*, *nefs* > *nefis*, *emr* > *emir* vb.). Çift ünsüzle başlayan alıntı kelimelerde görülen ünlü türemesi olayı konuşma dilinde ve diyaleklerde görülmekte ve henüz yazı dilinde bu biçimiyle kullanılmamaktadır. Bu tür alıntıların çoğu Avrupa dillerinden Türkçeye geçen alıntı kelimelerde görülmektedir. Türkçenin hece yapısında bulunmayan ünsüz çiftleriyle biten alıntı kelimelerde görülen ünlü türemesi ise yazı diline de geçmiş ve standart Türkiye Türkçesinde türemiş ünlüleriyle kullanılmaktadır. Bu tür alıntılar ise genellikle Arapça, Farsça gibi doğu dillerinden yapılmıştır ve bunların tarihi diğerlerine göre daha eskidir. Bu nedenle bu çalışmada, çift ünsüzle başlayan alıntı sözlerde görülen söz içi ünlü türemesi olayı inceleme dışı bırakılmış, Türkçenin hece yapısına uymayan çift ünsüzle biten doğu kaynaklı alıntı sözlerde görülen ünlü türemesine odaklanılmıştır.

Söz sonu ünlü türemesi (epithesis), orijinal biçimi ünsüzle biten bir kelimenin sonuna söyleyişi kolaylaştırmak amacıyla bir ünlü getirilmesidir. Zeynep Korkmaz, bu ses olayının Türkçe yazı dilinde örneklerinin olmadığını, diyaleklerde de çok az örneğinin bulunduğunu ifade etmektedir⁵. Daha çok diyaleklerle sınırlı olan bu ses olayının Türkçede çok fazla örneği olmamakla birlikte yine de yazı diline geçmiş birkaç örneğin olduğunu söyleyebiliriz: Farsça *serv* > TT *servi*, Arapça *ba'z* > TT *bazı*, Arapça *gayr* > TT *gayrı*, Ar. *tab'* > TT *tabı*. Ayrıca bazı Anadolu diyaleklerinde görülen Arapça *hacc* > TT *hacı* örneğinde de söz sonunda ünlü türemesi vardır. Türkçede söz sonunda ünlü türemesi olayı söz içi ünlü türemesi kadar yaygın değildir. Türkiye Türkçesinde yaygın olmayan bu ses olayı Kazakça, Kırgızca, Kumukça gibi bazı çağdaş Türk yazı dillerinde daha çok görülmektedir. Örneğin, Arapça *hacc* > Kırgızca *acı*, Arapça *hakk* > Kırgızca *akı*, Arapça *ışk* > Kırgızca *ışkı*⁶; Arapça *hukm* > Kumukça *hukmu*, Arapça *ilm* > Kumukça *ilmu*, Arapça *nazm* > Kumukça *nazmu*⁷. Cahit Başdaş, Kırgız yazı dilinde ünsüz çifti ile biten kelimelerin sonunda türeyen ünlülerin, iç ses türemesinde olduğu gibi birer okutma ünlüsü olduğunu ifade etmiştir⁸. Çetin Pekacar ise Kumukçaya geçmiş Arapça alıntı kelimelerin sonunda görülen /u/ sesinin türeme bir ses olmadığını, bu kelimelerin Arapça asıllarında bulunan ünlüler olduğunu ifade etmiştir. Pekacar, yazısının devamında Kumukçaya Arapçadan geçen ve sonunda /u/ ünlüsü barındıran kelimelerin erken dönemde ve doğrudan Arapçadan geçtiğini,

5 Z. Korkmaz, 1992, s. 136.

6 C. Başdaş, 2008, s. 207.

7 Ç. Pekacar, 2007, s. 1471.

8 C. Başdaş, 2008, s. 207.

sonraki dönemlerde geçen Arapça kelimelerin ise Farsça veya başka diller aracılığıyla Kumukçaya geçtiğini ve bu tür kelimelerde sonda /u/ sesinin bulunmadığını söylemiştir⁹.

Litvanya Tatarlarına Ait El Yazmalarındaki Türkçe Metinlerde Söz İçi ve Söz Sonu Ünlü Türemesi

Türkiye Türkçesinde hece sonunda *lç, lk, lk, lp, lt; nç, nk, nk, nt; rç, rk, rk, rp, rs, rt; st; şt; yt* çift ünsüzleri bulunabilir¹⁰. Bu nedenle *ölç-, ilk, kalk-, alp, alt, dinç, denk, ant, sürç-, Türk, kork-, sarp, pars, yurt, üst* vb. Türkçe kökenli kelimeler söz sonunda adı geçen çift ünsüzlerle bir arada kullanılabilir. Alıntılarda ise yukarıda verilen ünsüz çiftlerinin bulunduğu kelimeler Türkçede herhangi bir ünlü türemesine gerek kalmadan kullanılabilirken Türkçenin hece yapısında bulunmayan ünsüz çiftlerini taşıyan kelimelerde bu ünsüzler arasında söz içi ünlü türemesi olayı gerçekleşir: Arapça *sabr* > TT *sabır, şehir* > *şehir, fikir* > *fikir, zehr* > *zehir, 'akl* > *akıl, emr* > *emir* vb.

Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarındaki Türkçe metinlerde de yukarıda bahsettiğimiz bu kurallara genellikle uyulduğu görülmektedir¹¹. Örneğin Türkçenin hece yapısına uyan ünsüz çiftlerinin bulunduğu alıntı kelimeler olduğu gibi kopyalanmışken (Arapça *burc* > Abraham Karitski Kitabı *burç*), Türkçenin hece yapısına uymayan ünsüz çiftlerinin bulunduğu alıntı kelimelerde söz içi ünlü türemesi olayı gerçekleşmiştir. Abraham Karitski Kitabı'ndaki Miraçname metninde söz içi ünlü türemesinin görüldüğü kelimelerden bazıları şunlardır: *'akl* > *'akıl, 'ayb* > *'ayıp, fikr* > *fikir, kasr* > *kasır, küşk* > *köşik, 'ömr* > *'ömür, 'özr* > *'özer, sakf* > *sakıf, satr* > *satır, şükr* > *şükür, zıkr* > *zıkir, zıkr* > *ziker*.

Türkiye Türkçesinde genellikle diyalektlerde ve seyrek olarak görülen söz sonu ünlü türemesinin sebepleri de söz içi ünlü türemesinin sebepleriyle aynıdır. Yani Türkçenin hece yapısına uymayan ünsüz çiftlerinin bulunduğu alıntı kelimeler ile sonda ikiz ünsüz bulunan alıntı kelimelerde söyleyişi kolaylaştırmak bu ses olayının en önemli görevidir. Türkiye Türkçesinde *ba'z* > *bazı, serv* > *servi, gayr* > *gayrı, hacc* > *hacı* gibi birkaç örneği bulunan söz sonu ünlü türemesi, Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarındaki Türkçe metinlerde yaygın olarak karşımıza

9 Ç. Pekacar, 2007, s. 1471-1472.

10 M. Ergin, 2009, s. 67.

11 Bu çalışmada İbn Abraham Karitski Kitabı'nda yer alan Türkçe Miraçname metni esas alınmış olmakla birlikte bazen diğer metinlere de başvurulmuştur. İbn Abraham Karitski Kitabı'ndan yapılan alıntılar *Durgut 2016* başlıklı çalışmadan alınmış ve AK kısaltmasıyla gösterilmiştir.

çıkılmaktadır. Hatta bazı alıntı kelimelerin aynı metinde hem söz içi ünlü türemesine uğramış biçimine hem de söz sonu ünlü türemesine uğramış biçimine rastlıyoruz. Abraham Karitski Kitabı'nda söz sonu ünlü türemesinin görüldüğü alıntı kelimeler şunlardır:

hayr > hayrı: “İyilik, karşılık beklemeden yapılan yardım; iyi, faydalı, yararlı” anlamına gelen Arapça kökenli *hayr* kelimesi Türkçede söz içi ünlü türemesi ile *hayır* şeklinde kullanılmaktadır. İncelediğimiz Miraçname'de ise bu kelime, söz sonu ünlü türemesi ile *hayrı* şeklinde yer almaktadır:

bir *hayrı* virse yerine on virem / uçmak içre aña ton virem (AK 426)

her kim ol *hayrı* işe niyyet eyleye / benüm dağı varısa virdüm diye (AK 431)

qavm > qavmi: “İnsan topluluğu, halk” anlamına gelen Arapça kökenli bu kelime, Türkçeye *kavim* biçiminde geçmiş olmasına rağmen AK'de *qavmi* şeklinde geçmektedir:

enerürler anuñ cānın almaqlığa / *qavmilerden* [anı] yad kılmaklığa (AK 212)

kūşk > köşki: Türkçeye *köşk* biçiminde iç seste ünlü türemesine uğramadan geçen Farsça asıllı *kūşk* kelimesi, incelediğimiz Miraçname'de üç defa *köşk* biçiminde, iki defa *köşik* biçiminde ve yedi defa da söz sonunda ünlü türemesi ile *köşki* biçiminde yer almaktadır:

nürdan bir *köşkide* tururdı / sanasın ay şerifden dururdı (AK 177)

köşkiler vardur yene anda aşığa / sağışıla dört yüz kırk dört tabağa (AK 469)

seyr > seyri: “Bakma; gezinme, dolaşma” anlamına gelen Arapça kökenli *seyr* kelimesi AK'de, söz sonu ünlü türemesi ile *seyri* biçiminde yer almaktadır:

geçdüm andan *seyri* itdüm burçları / teferric eyledüm kamu yalduzları (AK 154)

sırr > sırrı: Kelime sonunda ikiz ünsüz bulunan Arapça asıllı *sırr* kelimesi Türkçeye ünsüz tekleşmesine uğrayarak *sır* biçiminde geçmiştir. İncelediğimiz miraçnamede bu kelime sonda ünlü türemesi ile *sırrı* biçiminde yer almaktadır:

ben settārum cümlesin *sırrı* eyleyem / rahmetümle ümmetüñi toylayam (AK 441)

şun ' > şun 'ı: “Kudret” anlamındaki Arapça asıllı *şun '* kelimesi, incelediğimiz miraçnamede sonda ünlü türemesine uğrayarak *şun 'ı* biçiminde yer almaktadır:

eydürüdüm kim zehî *şun* 'ı issi hâk / nice yaradmış yeri gögi mu'allak (AK 17)

şehr > **şehri** / **şehre**: Farsça kökenli *şehr* kelimesi Türkçede kelime içinde ünlü türemesine uğrayarak *şehir* biçiminde yaygınlaşmıştır. Litvanya Tatarlarına ait Abraham Karitski Kitabı'nda yer alan Miraçname'de bu kelime bir yerde *şehre*, iki yerde ise *şehri* biçiminde yer almaktadır:

degme diñiznüñ kenârında / yetmiş biñ *şehri* gördüm kırañında (AK 253)
ol *şehriler* kamu demerden idi / degme *şehrede* yene biñ kaşır idi (AK 254)

çüst > **cüsti** / **cüstü**: "Çabuk, hızlı, acele" anlamına gelen Farsça kökenli *çüst* kelimesindeki ünsüz çiftleri aslında Türkçenin hece yapısına uymaktadır. Günümüz Türkiye Türkçesinde bulunmayan bu kelime Türkçenin tarihsel metinlerinde herhangi bir ünlü türemesine uğramadan kullanılmıştır. Hatta Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarındaki Miraçname metinlerinin kaynağı olduğunu düşündüğümüz Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait Miraçname metinlerinde de bu kelime *cüst* biçimiyle yer almaktadır. Bu kelimenin Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarında *cüsti* ve *cüstü* biçimlerinde geçiyor olması ilgi çekici bir durumdur:

çünkü irdüm tür tağına i yâra / *cüstü* indüm burâkdan şol dem yere (AK 98)
şükür ki beni getürdüñ bu tağa / duttı cebrâ'il *cüsti* bindüm burâğa (AK 100)

Sonuç

Litvanya Tatarlarına ait el yazmaları içerisinde Türkçe açısından çok önemli olan eserler, içinde Türkçe ifade ve metinlerin de bulunduğu *Hamail* ve *Kitab* türündeki eserlerdir. Özellikle *Kitab* türündeki eserlerin bazılarında yer alan Türkçe Miraçname metni oldukça hacimli olduğundan üzerinde dil incelemesi yapmaya imkan tanımaktadır. Ayrıca bu metin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde Oğuz Türkçesiyle yazılmış bir metnin kopyalanmış biçimidir. Bu çalışmada, Litvanya Tatarlarına ait el yazmalarındaki Türkçe metinlerde ve özellikle de Miraçname metninde görülen söz içi ve söz sonu ünlü türemeleri incelenmiştir. Söz içi ünlü türemesi olayı ile ilgili genel olarak Türkçedekinden farklı bir durum olmasa da söz sonu ünlü türemesi olayı ile ilgili bu el yazmalarında ilgi çekici örnekler bulunmaktadır. Örneklerini verdiğimiz söz sonu ünlü türemesi olayı bu Miraçname metninin Anadolu sahasındaki kopyalarında görülmemektedir. Dolayısıyla bu ses olayının, sonraki dönemlerde Litvanya Tatarları tarafından kopya edilen bu Miraçname nüshalarına müstensihler tarafından bilinçli veya bilinçsiz bulaştırıl-

dığını düşünüyoruz. Bunun sebebi, Kıpçak grubu Türk yazı dillerinde daha yaygın olarak görülen söz sonu ünlü türemesinin Anadolu sahasından kopya edilen bir Türkçe metne ana dillerini kaybetmeden önce Litvanya Tatarları tarafından eklenen bir özellik olabilir. Bu tür eserler üzerinde yapılacak daha kapsamlı dil bilgisi incelemelerinde ilgi çekici başka gramer özellikleriyle karşılaşmak mümkündür. Böylece Litvanya Tatarlarının ana dillerini kaybetmeden önceki dil özelliklerinin bir kısmı sınırlı da olsa belirlenebilir.

Kısaltmalar

Ar. – Arapça
AK – Abraham Karitski Kitabı
Far. – Farsça
Fr. – Fransızca
TT – Türkiye Türkçesi

Kaynakça

- Başdaş C., 2008 – Cahit Başdaş, „Kırgız Türkçesinde Ünlü Türemesi”, in: Turkish Studies, 2008, Vol. 3 / 7, s. 200–209.
- Durgut H., 2016 – Hüseyin Durgut, İbn Abraham Karitski Kitabı Miraçnamesi, Konya: Kömen Yayınları, 2016.
- Eker S., 2003 – Süer Eker, Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları, 2003.
- Ergin M., 2009 – Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Basım / Yayımlar / Tanıtım, 2009.
- Karaağaç G., 2010 – Günay Karaağaç, Türkçenin Ses Bilgisi, İstanbul: Kesit Yayınları, 2010.
- Korkmaz Z., 1992 – Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- Mişkiniene G., 2015 – Galina Mişkiniene, „Tarihsel Metinlerin Çevirisinde Karşılaşılan Zorluklara Litvanya Tatarlarına Ait Eserlerden Örnekler”, in: Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi, 2015, sayı 1, s. 35–53.
- Pekacar Ç., 2007 – Çetin Pekacar, „Kumuk Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Son Ses /U/ Meselesi ve Türkçe-Arapça İlişkileri”, in: IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 1465–1473.

ON THE VOWEL EPENTHESIS AND EPITHESES IN TURKISH TEXTS IN THE MANUSCRIPTS OF LITHUANIAN TATARS

Summary. Adding a vowel that is not in the original of a word to that word for various reasons is called vowel derivation. There is no morphological reason for vowel derivation and it aims to facilitate the pronunciation. There are three types of vowel derivation: at the beginning of the word, within the word and at the end of the word. The derivation of vowels at the beginning of a word in Turkish is not seen much in standard Turkish and is more common in dialects. Vowel epenthesis is a common phonetic event in standard Turkish. This phonetic event is encountered both in borrowed words and in words of Turkish origin. One of the reasons for the vowel epenthesis in Turkish is to make the borrowed words that do not fit the syllable structure of Turkish fit the syllable this structure and thus to eliminate the difficulty of pronunciation in the borrowed words. As it is known, only some consonant pairs can be found together at the end of words of Turkish origin. For this reason, in words borrowed with consonant pairs that are not suitable for the syllabic structure of Turkish, we come across vowel derivations within the word. This vowel derivation, which first appeared in the spoken language, can also pass into the standard language over time. The vowel epenthesis can also be seen in some Turkish origin words in order to add strength to the meaning. In Turkish, vowel epithesis is not as common as vowel epenthesis. The vowel epithesis is mostly seen in dialects and there are very few examples in standard language. The vowel epithesis is a phonetic event that is more common in some Turkic languages than in Türkiye Turkish. The derivation of vowel at the end of the word, especially seen in borrowed words, provides ease of pronunciation in words of foreign origin that do not fit the sound system of the Turkish language. The vowel epithesis occurs in borrowed words containing consonant pairs that are not suitable for the syllable structure of Turkish, as well as in borrowed words with twin consonants at the end of the word.

It is seen that examples of vowel epithesis in Turkish texts found in manuscripts of Lithuanian Tatars are more common than in Türkiye Turkish. In particular, the Miraj text and some poems belonging to the Old Anatolian Turkish period, which are among the manuscripts in the “kitab” type, provide us with a rich material on this subject. In these texts, examples of vowel epenthesis and epithesis in borrowed words from Arabic and Persian are used in pairs in an interesting way. In other words, we see that the same borrowed word is used both with vowel epenthesis and epithesis. In this study, events of vowel epenthesis and epithesis in Turkish texts found in manuscripts of Lithuanian Tatars are examined and the reasons for the higher incidence of vowel epithesis in these texts are discussed.

Keywords: Vowel epenthesis, vowel epithesis, Lithuanian Tatars, Kitab, manuscripts.

Hüseyin Durgut, İnsan Bilimleri Filoloji Doktoru, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Doçent.

Hüseyin Durgut, PhD (Humanities), Associate Professor at the Department of Turkish Language and Literature, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Canakkale Onsekiz Mart.

Hüseyin Durgut, humanitarinių mokslų daktaras, Čanakkalė Onsekiz Mart universiteto Humanitarinių ir socialinių mokslų fakulteto Turkų kalbos ir literatūros katedros docentas.